

DVOJNA VPETOST

Povzetek. Avtor v prispevku oblikuje nekatera izhodišča za bolj uravnotežen, neredukcionističen pristop k preučevanju subjektivnega dejavnika glede na "objektivizirana", širša družbenozgodovinska in politična dogajanja in procese. Omeji se na poseben vidik tega odnosa, namreč oboževanje velikih osebnosti. Opirajoč se na nekatere analize pojavov kulta voditelja v novejši politični zgodovini utemeljuje osem medsebojno povezanih dejavnikov, ki lahko prispevajo k njegovi uveljavitvi v različnih obdobjih, tudi danes. Kult osebnosti namreč ni zgolj časovno oddaljena stopnja oblikovanja politične kulture, ampak njen nepogrešljivi strukturni element.

Ključni pojmi: kult osebnosti, osebni dejavnik v zgodovini, sodobna mitologija

308

Subjektivni dejavnik v družbenozgodovinskih dogajanjih

Subjektivni dejavnik kot družbenozgodovinska kontingenca

Pri preučevanju družb v (novejši) svetovni zgodovini smo nenehno soočeni s fenomeni, pojavi in procesi, ki so v neposrednem nasprotju z unilinearnimi oz. evolucionističnimi ali diskontinuiranimi¹ znanstvenimi in mitskimi razlagami. Srečanje z nepredvidljivim – zgodovinskim naključjem, kontingenco – razoroži vsakršna apriorna družbenozgodovinska predvidevanja, modele, ki bi na osnovi inertnih zakonitosti skozi preteklost pojasnjevali sedanost in prihodnost. Kontingence, ki zanikajo ali relativizirajo obstoječe deterministične resnice o svetu, ki kot strašljivo neujemljivi tujki motijo urejenost sistemskih razlag sveta, manki, ki kazijo "nujna" historična sosledja, lahko v grobem delimo na objektivne in subjektivne. Med prve nedvomno sodijo naravni pojavi in katastrofe², klimatski pogoji, geografska umeščenost ipd. Nanje človek ali družba skoraj ne moreta neposredno vplivati, zato si jih prisvajata tako skozi znanost in tehniko kot skozi mit (naravna nesreča postane v drugem primeru božja kazen, opomin zaradi grehov, geografske meje so svete, večne itn.).

* Mag. Mitja Velikonja, asistent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ Glej npr. sijajno Cazesovo analizo različnih tipov zgodovinskih scenarijev (1992).

² Spomnimo se le, kako usodno je npr. na Voltaireove in na optimistične poglede in napovedi nekaterih drugih razsvetljenčev vplival znani libonski potres 1. novembra 1755, ki je razdejal tedaj eno najbolj cvetočih mest na svetu.

V pričujočem prispevku me bo zanimal drugi tip zgodovinskih kontingenc, namreč subjektivne. Preučevalcem družb v različnih zgodovinskih obdobjih se namreč zastavlja vprašanje, *kolikšen* – po tem, ko so že pritrdilno odgovorili na vprašanje *ali sploh* – je delež subjektivnega v širših družbenih in zgodovinskih dogajanjih? Drugače rečeno, koliko osebnega obstaja, je možnega oz. je dopuščenega znotraj – in seveda zunaj – dolgotrajnih procesov in ureditev, "objektiviziranih" zakonov družbenozgodovinske produkcije in reprodukcije? In še konkretnije oz. špekulativneje, kako in koliko so na zgodovino vplivali tako nenapovedljivi dogodki, kot so (ne)uspeli atentati na velike osebnosti? V prispevku bom preverjal domnevo, da subjektivna kontingenca ni zgolj razlagalni presežek nekih širših družbenih in historičnih zakonitosti, ki so dogmatsko podkrepjene z apriorno avtoriteto "objektivnosti", ampak je njihov integralni, neločljivi del. Natančneje, njihov dejavnik.

Skratka, poskušal bom analizirati vlogo in pomen t. i. *osebnega dejavnika*, pripisane ali dejanske individualne vloge oz. iniciative v družbenozgodovinskih procesih; ugotoviti, v kolikšni meri gre posameznikom – zlasti *svetovnozgodovinskim individuum*, če uporabim Heglov termin, političnim voditeljem, raznim *očetom narodov*, mislecem, znanstvenikom in umetnikom, vojskovodjem, verskim prerokom, mučenikom – zasluga za spreminjanje sveta okoli sebe. Z drugimi besedami, koliko individualnega je v družbenozgodovinskem in družbenozgodovinskega v individualnem. Seveda pa subjektivni dejavnik v širših družbenih dogajanjih ni le stvar družboslovne analize, socioloških, zgodovinopisnih, politoloških, socialnopsiholoških ipd. razprav. Lahko je to vprašanje zadeva tudi politično, politični marketing, mitotvorce, politične apologete in propagandiste.

Prva nevarnost, redukcionistična skrajnost, na katero je potrebno biti pozoren, je pretiravanje pri ocenjevanju pomembnosti neke osebnosti v svojem času in okolju. Hipertrofija pozitivne vloge osebnega dejavnika v zgodovini namreč pomeni nasadanje kultu voditelja, enostavnosti despotske mito-logike oblasti, tolmačenju, da je določeno gibanje ali režim osebno delo, privatni projekt, rezultat inovativnosti ali zasluga izrednega posameznika (glej tudi Simmel 1993, 14-16). Klasičen primer takega pojmovanja je teorija angleškega misleca iz prejšnjega stoletja Thomasa Carlyla, ki je imel kult heroja – in iz njega izhajajočo heroj-arhijo – za najstarejši in najmočnejši element človeške zgodovine.

Druga skrajnost je prav tako zavajajoča, saj izključuje vsakršno pojasnjevalno moč subjektivnega dejavnika v družbi in zgodovini, ki da se odvijata zgolj po neosebnih, objektivnih zakonitostih. Tudi velike osebnosti naj bi bile le odraz delovanja nekih globljih, od njih neodvisnih, samozadostnih procesov ekonomskega, družbenega, duhovnega, civilizacijskega itn. razvoja, naključneži pač, na katere je padlo veliko zgodovinsko breme. Omenil bom dva primera determinizma: po Heglovi filozofiji zgodovine naj bi velike zgodovinske osebnosti delovale po njim nedoumljivi *zvižčnosti uma*: preko njih naj bi se odvijalo nekaj, kar je različno od njihove lastne volje, vednosti in hotenj (npr. v Hegel 1967, 37-41). V nekaterih marksističnih analizah je bil fašizem poenostavljeno prikazovan kot agentura *monopolnega kapitala*, njegovi voditelji pa kot njeni *lakaji*, *orodje* ali *plačanci*.

Obe skrajnosti – psihološki redukcionizem in družbeno-historični determinizem – opredeljujeta in instrumentalizirata “drugo”, “posredovano” glede na glavno gibalno, usmerjevalno instanco. Na pomembnost osebnega dejavnika v oblikovanju določenega tipa družbene, politične, filozofske, religiozne ali ideološke orientacije, prakse ali ureditve kažejo že pojmi, kot na primer *cezarizem*, *neronizem*, *bonapartizem*, *bismarckizem*, *marksizem*, *leninizem*, *trockizem*, *stalinizem*, *hitlerizem*, *frankizem*, *salazarizem*, *petainizem*, *makartizem*, *titoizem*, *maoizem*, *peronizem*, *golizem*, *thatcherizem*, *reaganizem*; pa tudi *budizem*, *manihejstvo*, *pavlinstvo*, *bogomilstvo*, *luteranstvo*, *kalvinizem* ipd. Kult osebnosti v novejši politični zgodovini, na katero se bom v nadaljevanju omejil, izgleda kot ostalina prejšnjih dob, atavizem, relikv nekaterih drugih časov. Toda tudi v sodobnosti so nekatere osebnosti dale nedvo(u)men, težko izbrisljiv pečat svojemu gibanju, režimu ali dobi. Prav z analizo nekaterih od teh pridemo do najpomembnejših vidikov odnosa med subjektivnim in različnimi objektivnimi (naravnimi, torej kontingenčnimi, slučajnimi) ter “objektiviziranimi”, torej sistemskimi družbenozgodovinskimi dejavniki.

Sodobni kult osebnosti ohranja vse značilnosti oboževanj velikih voditeljev iz prejšnjih časov, religioznega odnosa do vladarja³. Podobne so tudi značilnosti, npr. citatomanija (ponavljanje njegovih misli), dedukcija (sklepanje na osnovi njegovih misli) in dogmatizem (Krešič 1968, 165-166). Dotikanje, stik s Hitlerjem naj bi bil zdravilen (Kershaw 1989, 30-31), tako kot so bili zdravilni učinki dotika čudotvornih srednjeveških kraljev (npr. Le Goff 1993, 29, Džrnazjan 1990, 1676; zlasti pa je te fenomene preučeval medievalist Marc Bloch).

Nekateri avtorji prepoznajo v kultu osebnosti – in s tem povezanim mističnim pojmovanjem oblasti – bistvo različnih verzij totalitarizma (npr. Gozman & Etkind 1992, 11). Zgodovinske študije kažejo na osupljive ocene o skoraj popolni privrženosti, fanatični servilnosti, ljubezni, čustveni predanosti “večine večine” svojim voditeljem v določenih obdobjih (npr. na vrhuncu popularnosti, poleti 1940 je bilo več kot 90 % Nemcev tudi *fuhrerjevih vernikov*).⁴ Tega ne moremo pojasniti ne s prisilo, niti s konformizmom, niti z nasledenjem množic propagandi in demagogiji. Takšni voditelji so z oboževanjem (desetin, celo stotin) milijonov dobivali potrditve, legitimnost na praviloma rednih plebiscitarnih aklamacijah, obredih, množičnih prireditvah. Euforija, histerični entuziazem množic je zavrnil vsakršne prejšnje družbene delitve.

Bolj kot konkretna osebnost me v tem prispevku zanima mitsko konstruirana, procesno deificirana in ritualizirana podoba *homo absolutusa* in učinkovitost med njenimi naslovniki. Voditeljem so namreč pripisane različne značilnosti, ki povzdigujejo njihovo izjemnost. Čeprav iz ljudstva naj bi razbili stari red, z njimi naj bi se – na preverjenih osnovah – vse začelo znova, z novimi uresničitvami poli-

³ Nekatero vidike kulta osebnosti in različne vidike voditeljeve podobe (božjo, znanstveno, zgodovinsko in osebnostno) sem podrobneje obdelal v poglavju o kultu vodje in mitologiji totalitarizma (Velikonja 1996, 34-49).

⁴ Tako ocenjuje Kershaw 1989, 1. Nekatero vidike kulta osebnosti v Franciji za 20. stoletje analizira Girardet (1986, 63-96).

tične/nacionalne/razredne enotnosti in harmoničnosti. Voditelj naj bi posebej vse dobre plati, zgodovinsko usodo in vizijo svoje skupine: gibanja, skupnosti, stranke, naroda ali države.

Tako Džrnazjan ugotavlja, da so se v slavnih pesmih, posvečenih Stalinu, najpogosteje pojavljale besede *veliki, oče, sonce*, pa tudi *vodja, genij, mogočen (silen), voditelj (vojskovodja), jeklo (železo), neminljiv, luč (bleščeč), smel (pogumen, neustrašen)*. (Džrnazjan 1990, 1675) Navedel bom še nekaj najznačilnejših propagandnih domislekov, časopisnih naslovov, parol, izrazov oboževanja Hitlerjevih privrženecv. Za nekatere je bil – že pred prihodom na oblast – *Fuhrer prihajajoče Nemčije, mož dejanj, nemški Mussolini, neustrašni voditelj nemškega prebujanja, pokončni Nemec, nemški borec današnjega dne, od boga poslani vodja, Siegfried, heroj fronte, najčistejša utelesitev nemškega značaja, inkarnacija nacionalsocialistične Nemčije, alfa in omega našega svetovnega nazora, rešitelj Nemčije, vodja nove, mlade Nemčije, vodja, prerok, borec, zadnje upanje množic*; zasijal naj bi *kot meteor pred našimi osuplimi očmi*, pripravljaj naj bi *čudež razsvetljenja in vere v svetu skepe in obupa*. Od leta 1933 so ga imeli nekateri za *sijoč simbol nemške želje po svobodi, za ljudskega voditelja oz. ljudskega kanclerja*. Bil naj bi *simbol naroda, simbol neuničljive življenjske moči nemškega naroda, zadnja obramba pred grožnjami komunizma, up za kmete in delavce, varuh krščanske vere, od boga poslani rešitelj, graditelj in arhitekt Nemčije, simbol enotnosti nemškega naroda, borec za nemško enotnost in njen stvarnik, nadčlovek, državnik in arhitekt novega rajha, največji voditelj naroda, izvrševalec volje ljudi, božje orodje nemštva, večji od Napoleona, saj osvaja svet brez vojne, genij, poslan iz nebes, gonilna sila in neutrudni motor velikih dosežkov nacionalsocialistične države*. Naš Hitler naj bi *izhajal iz ljudstva in ostal med ljudstvom*. Bil naj bi *brez greha, neomadeževan, povezan s Previdnostjo*; njegove besede pa *evangelij za ljudi*. Izpostavljena je bila njegova človeškost (*ljubi otroke*), delavnost (*dela takrat, ko drugi spijo*), preprostost (pri hrani in obleki), odrekanje vsem užitek in osamljenost (njegov celibat naj bi bil *žrtev njegove lastne sreče za dobrobit naroda*). Pisalo in govorilo se je: *Hitler je vsa Nemčija in Hitler za Nemčijo – vsa Nemčija za Hitlerja, Stranka je Hitler, Hitler je Nemčija tako, kot je tudi vsa Nemčija Hitler, Fuhrer je stranka in stranka je Fuhrer, danes je Hitler vsa Nemčija*. Spominjal naj bi na *junaka iz starodavnih sag*. Tem so se v prvih letih vojne pridružili še konstrukti kot *vojaški genij, veliki strateg ali največji vojskovodja vseh časov*; imeli so ga za sodobnega Friderika Velikega, ki bije – kljub vsemu na koncu zmagovit – boj za svoj narod.

Pri nastajanju, ohranjanju in razvijanju kulta osebnosti je potrebno upoštevati oba dejavnika: na eni strani dejanske in pripisane, mitizirane osebnostne lastnosti voditelja ter na drugi tedanje družbenopolitične in zgodovinske pogoje. Zanikanje enega popolnoma popači celotno podobo določenega obdobja in ureditve. Zgleden primer za to je pravi eksorcizem Stalinovega kulta na znamenitem XX. kongresu KPSZ 1956. leta ob hkratnem poudarjanju pravilne usmerjenosti politike države in komunistične partije v tem času (glej tudi Krešič 1968, 9-77; Gozman & Etkind 1992, 9, 10). Krivec za vse – deformacije socializma, bohotenje birokracije, centralizem, ogrožanje interesov Sovjetske zveze, samopašništvo, diktaturo, poli-

tični teror itn. – je postal mrtvi voditelj; instituciji, ki ju je vodil, pa sta iz tega radikalnega obračuna izšli kot čisti.

V Nemčiji je v času nacizma prihajalo do ravno nasprotnega procesa: priljubljenost NSDAP nikoli ni dosegla priljubljenosti njenega voditelja. Še več: preučevalec mita o Hitlerju, nottinghamski profesor novejšje zgodovine Ian Kershaw zatrjuje, da se je Hitlerjeva osebna popularnost, njegova neomadeževana, svetla podoba občasno razvijala neposredno v škodo njegovega gibanja (Kershaw 1989, 83, 84). Vodja pogosto izgleda izvzet iz konkretnih dogajanj, težkih preizkušenj, nezadovoljstva na nižjih nivojih; odtod razširjena logika razmišljanja v vseh režimih s karizmatično oblastjo: *če bi le naš voditelj vedel, kaj se tu dogaja...* Voditelj postane "sončna stran" svojega režima.

Dejavniki

Analizo kulta posameznega voditelja je potrebno razvijati vzporedno in sočasno z analizo konkretne družbenozgodovinskega in političnega stanja. K oboževanju vodje lahko prispeva več medsebojno povezanih dejavnikov.

Prvič, kult osebnosti se lažje uveljavi v okoljih z manj razvito demokratično tradicijo in institucionalnimi strukturami, s pomanjkanjem zavezujočih proceduralnih postopkov, s prevladujočo avtoritarno politično prakso, kjer se pogosto pojavljajo zahteve po radikalnih rešitvah in podrejenosti državni oblasti. Simptomatično je zlasti sklicevanje na neposreden stik z množico, ljudstvom, brez kakršnihkoli posredniških instanc. Za Rusijo in Sovjetsko zvezo takšno politično kulturo ugotavljata npr. Gozman in Etkind (1992 zlasti str. 67-86), za nekatere vzhodno- in srednjeevropske narode pa Wiatr (1991, 420-422) in Schopflin (1993, 523, ki opaža *šibkost ustanov nasproti osebam*).

Naslednji, s prvim tesno povezan družbenozgodovinski dejavnik, ki je procesne narave, saj se mora nenehno razvijati, krepiti, in ki je nujen za oblikovanje kulta voditelja, je težnja po koncentriranju politične in družbene moči na vrhu, torej izvršne oblasti. To je težnja, ki se lahko pojavlja tudi v demokratičnih družbah. Pokazatelj tega je tudi koncentriranje najvišjih državnih, političnih (strankarskih) in vojaških funkcij okoli voditelja: Mussolini jih je zbral devet, Ceausescu šest, Tito tri itn.

Ideja o novem, velikem voditelju se je v Nemčiji pojavljala v zamislih nacionalistične in *volkisch* desnice že v 19. stoletju, povezana pa je bila s kultom nemškega naroda, torej z "nacionalizacijo mas" (spomini na slavno preteklost, vojaške zmage, velike kralje, postavljanje impozantnih spomenikov, nacionalnih svetišč, praznovanja ipd.) (Kershaw 1989, 14-16). Pred Hitlerjem se je tako pojavljalo glorificiranje Bismarcka⁵, v manjši meri cesarjev Viljema I. in Viljema II. ali ostarelega predsednika Hindenburga⁶. Napovedovanje novega, prihodnjega junaškega, dinamičnega,

⁵Imenovanega železni kancler, snovalec nemške enotnosti; znana so bila romanja na njegov dom v Friedrichruh, po vsem cesarstvu se je gradilo t. i. Bismarckove stolpe, narejene po zgledu grobnice goškega kralja Teodorika v Ravenni.

⁶Imeli so ga za nacionalni mit nemškega naroda; zlasti v povezavi s Hitlerjem, kot obet zveze starega in novega, maršala in desetnika, avtoritete in plebiscitarnega mandata.

energičnega, mladostnega, vizionarskega voditelja je bilo v nacionalističnih krogih prisotno tako v predfašistični Italiji kot v prednacistični Nemčiji, posebej še po 1. svetovni vojni (občutek opeharjenosti zaradi *krivičnega miru*, revanšizem in iredentizem, *boljševiška nevarnost*, fragmentiranost političnega sistema, obkroženost s *sovražniki*, katastrofalno gospodarsko stanje, socialni nemiri itn.).⁷ Skratka, "dišalo" je po novem voditelju.

Weber ugotavlja, da temelj karizmatске oblasti počiva predvsem zunaj sfere vsakdanjega življenja, v novostih, nevsakdanjem, iracionalnem s stališča racionalne ureditve (Weber 1987, 366, 367). Torej tretjič, kult voditelja in njegova karizmatška oblast sta ponavadi odgovora na krajše ali daljše obdobje krize v družbi, razkroju starega režima, lahko tudi osvobodilne ali imperialistične vojne. Take izredne razmere pogosto povzročajo ali zaostrujejo prav voditelj s svojimi privrženci. Režim s kultom vodje kot glavnim načelom oblasti lahko obstaja le kot energično in nepretrgano preseganje kriz, nenehno premagovanje zunanjih in notranjih nasprotnikov, kot mrzlično dokazovanje svoje uspešnosti (*projekti stoletja, svete vojne, uničenje večnih sovražnikov, ekonomski čudeži* ipd.). Karizmatška oblast počiva na dinamizmu uspehov: šele čudeži potrjujejo vero (glej tudi Weber 1987, 368, 369).

Eden bistvenih dejavnikov – četrti po vrsti – je tudi učinkovit in razvejan propagandni aparat. Razvoj komunikacijskih tehnik in praks (radia, televizije, različnih tiskarskih tehnik itn.) je v zadnjih desetletjih omogočil učinkovito politično propagando in/ali marketing, ki sta nujna pogoja za oblikovanje sodobnega kulta osebnosti⁸. Med enega najvidnejših tovrstnih dosežkov doslej – ki priča o skoraj neomejenih možnostih zavestnega in eksplicitnega manipuliranja z množicami na različne načine in z različnimi sredstvi – gotovo sodi prav mit o Hitlerju.⁹

Toda vsaka propaganda je učinkovita le tam, kjer gradi na že obstoječih vrednotah in mentaliteti, torej na adekvatnem, *ready-made* terenu poprejšne politične kulture, prepričanj, predsodkov, strahov (glej tudi Kershaw 1989, 4; Girardet 1986, 81, 82). Peti dejavnik je torej množična – glasna, egzaltirana, ali pa tiha – podpora, široka platforma popularnosti v tistem sloju prebivalstva, ki postane ciljna skupina propagandnega diskurza in sprememb: srednji sloj v fašizmu in nacizmu, kmetje in delavci v socialističnih revolucijah, politizirani verniki v klerofašističnih režimih, izkoriščani domačini v dekolonizacijskih gibanjih itn. Posameznik se prepozna kot pripadnik, zagovornik in izvrševalec nečesa, kar ga vsestransko presega, transcendirajo: torej splošnega, ki se identificira z voljo in poslanstvom voditelja. Ta naj bi vedno govoril in delal v imenu občega dobrega. Seveda pa takšna logika oblasti

⁷ Ta novi voditelj - če navedem nekatere tedanje izjave - naj bi se pojavil kot usoda iz notranjega bista naroda; bil naj bi utelesitev narodovih potreb in prizadevanj, nosilec božanske moči usode in milosti, izvršni organ moči, ki je nad njim, izkušen, politično močan, odločen in neustrašen, trde roke, sposoben iztrebiti parlamentarno kugo, človek odločnih dejanj, železne volje itn.

⁸ Glej npr. XVIII. poglavje Cassirerjeve študije z naslovom Tehnika sodobnih političnih mitov (1967, 277-296).

⁹ Kot svoj največji propagandni dosežek ga je 1941. leta označil tudi njegov tvorec, inventivni nacistični minister za propagando in prosveto (!) Joseph Goebbels.

posameznika odveže vsakršne osebne odgovornosti (glej tudi Cassirer 1967, 285-288).

Šestič, pomembna je tudi tradicija, ki jo je mogoče opaziti pod pretirano poudarjenimi predstavami o novem: torej ohranjanje in obujanje starih mitskih stalnic v novih ideoloških preoblekah. Vsak prelom s preteklostjo, ustaljenostjo, običajno prakso je lahko učinkovit le ob implicitni kontinuiteti, skladnosti z vsaj nekaterimi bistvenimi predstavami iz preteklosti. Nove voditelje primerjajo z velikimi zgodovinskimi osebnostmi (zgolj nekaj primerov: Napoleona III. ali maršala Petaina so istovetili z legendarnim galskim voditeljem Vercingetorixom, Mussolini naj bi bil – mdr. – novi Julij Cezar ali Garibaldi, Hitler novi Bismarck, Tito edini naslednik Marxa in Engelsa itn.). V nekaterih postsocialističnih družbah se kot novi vodje skušajo uveljaviti potomci med ali po zadnji svetovni vojni izgnanih kraljevih družin (v tujini živeči srbski, albanski in bolgarski kralji). Karizmatiki so pogosti v novoustanovljenih ali dekoloniziranih državah: tako kot Senghor v Senegal, Nkrumah v Gani, U Nu v Burmi je tudi indijski voditelj Mahatma Gandhi revitaliziral starodavne duhovne in materialne vrednote nacionalne tradicije.

Sedmi pomembni dejavnik je povezanost s širšimi političnimi, družbeno-ekonomskimi, religioznimi ali ideološkimi tokovi v družbi, velikimi projekti (npr. modernizacijo, industrializacijo, imperializmom, iredentizmom, revolucionarno akcijo, versko konverzijo) in z njihovimi nosilci (npr. lastniki kapitala, nacionalistično buržoazijo, vojsko, različnimi drugimi interesnimi skupinami). Osebna oblast novega voditelja se prikazuje kot nujnost zaradi učinkovitejšega uresničevanja teh velikih podvigov.

In nenazadnje, pogost je tudi verski dejavnik, zlasti sekularizacije krščanskega prepričanja o odrešitvi, sprejemljivost za različne mesijanske vizije ipd. Hitlerja so tako primerjali z Jezusom, saj je začel z dvanajstimi tovariši in ustvaril milijonsko gibanje (Kershaw 1989, 39); prav tako tudi – eksplicitno ali implicitno – Lincolna in Lenina. Mnogi diktatorski voditelji naj bi bili – predvsem v nekaterih interpretacijah ali celo blagoslovih dominantnih cerkva – prav *od boga poslani*, da bi po *poti Previdnosti* vodili svojo družbo ali narod (Hitler, Franco, Mussolini, Petain itn.).

Kult osebnosti: strukturni element, ne pa (preživel) stopnja politične kulture

Vendar pa je šele voditelj s svojimi osebnostnimi lastnostmi, mitiziranimi skozi propagandne mehanizme, tisti, ki te dejavnike, možnosti in pogoje zaostri, izrabi, izkoristi. Hitlerjev kult je bil tako temeljni pogoj delovanja tretjega rajha, bistvena povezovalna sila v nacističnem sistemu oblasti. Imel je življenjsko pomembno integrativno funkcijo: tako zoper močne centrifugalne sile znotraj nacističnega gibanja kot pri vzpostavljanju široke baze konsenza med nemškim narodom za politične cilje, ki so jih istovetili s Hitlerjem (Kershaw 1989, 1-4, 26, 27, 66, 83, 257, 258). Gre za vzajemen soodnos med režimom in voditeljem: karizma, markantnost, magnetizem, priljubljenost in osebna oblast slednjega narašča – ali upada – postopno, skladno s širšimi družbenozgodovinskimi procesi (npr. naraščanje/upadanje priljubljenosti Mussolinija ali Hitlerja ob vzponu/padcu njunih režimov). Odtod tudi pogostnost boja *kulta proti kultu* po smrti karizmatičnega voditelja: v smislu kontinuitete, npr. Stalinovega po Leninovem (Stalin naj bi bil *Lenin sedanjosti*), Milo-

ševičevega po Titovem (bil naj bi *drugi Tito*); ali preloma, radikalnih spreobrnjenj, npr. Hruščovovega ali Titovega proti Stalinovemu.

Oboževanje voditeljev, prisotno zlasti v družbah z mehanično solidarnostjo, predstavlja izziv tudi sodobnim, funkcionalno diferenciranim, kompleksnim družbam. Analize kultov velikih osebnosti iz prejšnjih dob posredno kažejo na razsežnosti, tudi skrajnosti in nevarnosti tega pojava danes. Do tega lahko pride v obdobju trajnejše gospodarske ali politične nestabilnosti (npr. poskusi ustoličenja Silvia Berlusconija kot nacionalnega voditelja, *božjega poslanca, rešitelja pred le-vico*, poroka za gospodarski razcvet in politično stabilnost Italije).

Želja po karizmatškem vodenju je pogosta tudi v postsocializmu (glej npr. Schopflin 1993, 517): zlasti s prihodom *dobrih ljudi* na oblast (Mastnak 1992, 165-168)¹⁰. Mednje lahko – ob nekaterih voditeljih političnih strank ali gibanj – prište-jemo predvsem Havla, v določeni meri in do nedavnega Walenso, na Balkanu pa predvsem predsednika Hrvaške in Srbije. Wiatr ima za najresnejšega kandidata za morebitnega grobarja teh mladih demokracij prav nacionalistično-populistično gibanje pod vodstvom karizmatičnega voditelja (Wiatr 1991, 421). Mnogi izmed prej naštetih dejavnikov namreč obstajajo, so še posebno izpostavljeni v teh specifičnih okoljih in razmerah ter ponujajo možnosti novim karizmatikom: ponujajo skušnjava ponovnega središčenja že razsrediščenih družb.

Analiza nekega zgodovinskega ali družbenega pojava oz. procesa je lahko uspešna le, če v njegovi celovitosti loči skladne, dopolnjujoče, pa tudi nadgrajujoče in protislovne dejavnike ter dinamične načine njihove interakcije in (so)konstrukcije. Vpliv osebnega dejavnika na "objektivizirane" družbene ali politične pojave in procese ni enosmeren, niti nepovraten, niti izključujoč; usodnost osebnega dejavnika v širših zgodovinskih dogajanjih ni izjema pa tudi ne pravilo. Gre za dvojno vpetost; za njuno večjo ali manjšo prepletenost, sobivanje v različnih odmerkih, nihanja v deležih medsebojne odvisnosti, za specifične splete mnogoterih dejavnikov. Kulna osebnosti ne moremo ločiti od širših družbenozgodovinskih in političnih dejavnikov, obenem pa se ga ne da pojasniti le z njimi, saj jih v večji ali manjši meri in glede na razmere nadgrajuje, presega ali celo zanika.

LITERATURA

- Cassirer, Ernst. 1967. *The Myth of the State*. Yale University Press, New Haven in London
- Cazed, Bernard. 1992. *Povijest budućnosti - Likovi budućnosti od Svetog Augustina do XXI. stoljeća*. August Cesarec, Zagreb
- Dolar, Mladen. 1982. *Struktura fašističnega gospostva*. DDU Univerzum; Ljubljana
- Džrnazjan, L. N. 1990. *Kult in klečeplastvo*. Nova revija, Ljubljana; 104, str. 1674-1679
- Girardet, Raoul. 1986. *Mythes et Mythologies Politiques*. Seuil, Paris
- Gozman, Leonid & Etkin, Alexander. 1992. *The Psychology of Post-totalitarianism in Russia*. Centre for Research into Communist Economies, London

¹⁰ Mastnak trdi, da je za ta del Evrope po padcu komunizma značilnejše kombiniranje tradicionalne in karizmatičnega gospostva (1992, 195).

- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1967. *Filozofija zgodovine*. Cankarjeva založba, Ljubljana
- Kershaw, Ian. 1989. *The "Hitler Myth" - Image and Reality in the Third Reich*. Oxford University Press, Oxford, New York
- Krešić, Andrija. 1968. *Kritika kulta ličnosti*. Vuk Karadžić, Beograd;
- Le Goff, Jacques. 1993. *Srednjovekovni imaginarij*. Antibarbarus, Zagreb
- Lowith, Karl. 1990. *Svjetska povjest i događanje spasa*. August Cesarec, Zagreb, Svjetlost; Sarajevo
- Mastnak, Tomaž. 1992. *Vzhodno od raja*. DZS, Ljubljana
- Simmel, Georg. 1993. *Temeljna vprašanja sociologije (Individuum in družba)*, SH, ŠKUC FF, Ljubljana
- Schopflin, George. 1993. *Konservativna politika in konservativni dejavniki v postsocialističnih družbah*. Nova revija, Ljubljana, 133, str. 515-524
- Velikonja, Mitja. 1996. *Masade duha - Razpotja sodobnih mitologij*. ZPS, Ljubljana
- Weber, Marx. 1987. *Tri čista tipa legitimne vlasti*. V: Mihailo Đurić, *Sociologija Maksa Vebera*. Naprijed, Zagreb, str. 359-373
- Wiatr, Jerzy J. 1991. *Ali bo v vzhodni in srednji Evropi zmagala demokracija? Teorija in praksa*, Ljubljana, 3-4, str. 416-422